

Timothy Keller

NADĚJE NAVZDORY

Není-li uvedeno jinak, biblické citace jsou z *Bible, překladu 21. století*

© 2009–2021 BIBLION

www.bible21.cz

Hope in Times of Fear: The Resurrection and the Meaning of Easter.

All rights reserved.

Copyright © Timothy Keller, 2021

Czech edition © BIBLION, 2021

Translation © Hana Pospíšilová, Jordan Tomeš, 2021

ISBN 978-80-87282-67-0

*Rayovi a Gill Lanovým,
věrným dělníkům na Boží vinici.
Díky za vaše věrné přátelství
a zázračnou pohostinnost,
kterou nám poskytujete už desítky let.*

OBSAH

Předmluva	7
Úvodem	11
1 Pevná naděje	23
2 Budoucí naděje	45
3 Slavná naděje	65
4 Paradoxní naděje	83
5 Velký zvrát	97
6 Osobní naděje I	111
7 Osobní naděje II	125
8 Naděje pro nás	147
9 Naděje pro vztahy	167
10 Naděje na spravedlnost	191
11 Naděje navzdory utrpení	209
12 Naděje pro budoucnost	231
Epilog	255
Poděkování	260
Poznámky	261

PŘEDMLUVA

Když jsem v roce 2002 onemocněl rakovinou štítné žlázy, pustil jsem se do čtení mistrovského osmisetstránkového díla anglikánského teologa N. T. Wrighta *The Resurrection of the Son of God* (Vzkříšení Božího Syna). Tato kniha mi nesmírně pomohla prohloubit mé teologické znalosti, ale vzhledem k okolnostem pro mě byla také obrovskou vzpruhou tváří v tvář mé tehdejší nemoci. V okamžicích, kdy jsem si naléhavě uvědomoval vlastní smrtelnost, mi Wrightova kniha připomněla, že Ježíš už nad smrtí zvítězil a že toto vítězství se týká i mě.

Uběhlo skoro dvacet let a já teď píšu svou vlastní knihu o vzkříšení Ježíše a opět mi lékaři v těle našli rakovinu. Tentokrát je to rakovina slinivky a podle všeho je můj stav mnohem vážnější a léčba bude mnohem komplikovanější než posledně.

Píšu také v době největší světové pandemie za posledních sto let. Mnoho lidí žije ve strachu z nemoci a smrti. Ze svého newyorského bytu se dívám přímo do areálu jedné z místních nemocnic. V době nejprudšího šíření viru svítila všechna nemocniční okna celou noc a houkání sirén a blikání modrých majáků sanitek nemělo konce. Nadějně vyhlídky na brzké ukončení pandemie a na obrat k lepšímu se znovu a znovu rozplývaly.

Sama choroba ale není jediný problém, který nám pandemie přinesla. Její následky se v řadě oblastí života společnosti teprve projevují a budeme je pociťovat roky. Vypadá to, že zažijeme nezaměstnanost, se kterou jsme se nemuseli potýkat od Velké hospodářské krize. Nesčetné množství podniků zkrachuje, nastane bolestivý pokles celých průmyslových odvětví a soukromé i veřejné vzdělávání projde krizí. Životy milionů lidí, kteří se spoléhají na veřejné sociální služby a důchodové zabezpečení, budou ohroženy obrovskými výpadky daňových příjmů státu. A to jmenuji jen pár věcí, které mě teď v počátečních fázích krize napadají. Nevyhnutelně se objeví i další důsledky, které zatím nemůžeme ani předvídat. Jisté je ale to, že krize nejsilněji dolehne na sociálně a ekonomicky nejzranitelnější z nás. Sociální nerovnost, která už teď promožuje

naši společnost, bude jen narůstat. A jako by to nestačilo, izolace v souvislosti s karanténními opatřeními už teď přináší milionům lidí pocit samoty a beznaděje.

Začátkem léta 2020, uprostřed rapidního nárůstu počtu obětí koronaviru, vypukly v amerických ulicích protesty. Nevyvolala je pandemie, ale policejní vražda Afroameričana George Floyda v Minneapolisu. Následných demonstrací se ve více než dvou tisících amerických městech účastnily miliony lidí, čímž se tyto protesty staly největšími projevy občanské nespokojenosti v americké historii. Byly dokonce masovější než ty, které se odehrály během hnutí za občanská práva v šedesátých letech pod vedením Martina Luthera Kinga.

Podobně jako tehdy, i teď se protesty zaměřily především na přetrvávající rasismus v americké společnosti. Protože si ale šedesátá léta sám pamatuji, vnímám také, jak se od sebe tato dvě hnutí liší. Jakkoli jsou současné protesty a výzvy k větší sociální spravedlnosti oprávněné, mají jen málo společného s atmosférou naděje, tak typickou pro tehdejší hnutí za občanská práva.

M. L. King ve svém nezapomenutelném projevu „Mám sen“ prolašuje:

To je naše naděje. To je víra, s níž se vrátím zpátky na Jih. S touto vírou budeme schopni vytěžit z hory zoufalství kámen naděje. S touto vírou budeme schopni proměnit drásavou disharmonii uvnitř vlastního národa v nádhernou symfonii bratrství. S touto vírou budeme schopni společně pracovat, společně se modlit, společně bojovat, společně se nechat věznit a společně se postavit za svobodu s vědomím toho, že jednoho dne budeme svobodní.¹

Když dr. King zmiňuje kámen naděje vytěžený z hory zoufalství, odkazuje na druhou kapitolu biblické knihy Daniel. Ta vypráví o babylonském králi, kterému Bůh ve snu dal vidění o budoucnosti. V tomto vidění jsou pohanská království tohoto světa rozdracena malým kamínkem „vylomeným“ z hory „bez dotyku lidské ruky“

(Daniel 2:34, 35, 45). Z kamínku nakonec vyroste hora spravedlnosti a pokoje, která zaplní celou zem. Křesťanští vykladači chápou tento kamínek jako Boží království. Toto nadpřirozené dílo „bez dotyku lidské ruky“ je v zárodku malé a zdánlivě bezmocné, nakonec ale svrhne všechny pyšné režimy podporující zlo a útlak. M. L. King použil metaforu kamínku jako mistrný řečník, jde tu ale o něco víc než jen o působivou rétorickou figuru. „Nebeské království je jako hořčičné zrnko,“ říká Ježíš v Matoušově evangeliu 13:31–32. „Je sice nejmenší ze všech semen, ale když vyroste, je z něj ten největší keř, přímo strom, takže ptáci přiletí a uhnízdí se v jeho větvích.“

Dr. King nedopustil, aby tíživá finanční a politická bezmoc Afroameričanů ve Spojených státech zmařila jeho naděje. Tlak skrytého systémového rasismu, všudypřítomné segregace a násilí, kterému aktivisté občanskoprávního hnutí v 50. a 60. letech čelili, byl obrovský. King ale věděl, že právě takto Bůh jedná – od skromných a nejistých začátků se věci díky obětavosti a nasazení lidí posouvají ke změně. M. L. King nebyl jen pouhý sluníčkářský optimista. Začtete se do jeho projevů a dopisů: uvidíte v nich jeho rozhořčení i jeho reálné obavy o osud hnutí. Zároveň ale uvidíte, že nikdy neztratil svůj nezaměnitelný tón naděje.

Jak je dobře známo, v čele hnutí za občanská práva stáli afroameričtí pastoři a další křesťanští představitelé. Biblické citace, jimiž byly jejich projevy a výzvy doslova prošpikované, proto nebyly jen jakési účelové kudrlinky. Byla to skutečná vyznání víry a naděje zakotvené v Bohu.

Uprostřed umírání, pandemie, bezpráví a společenského kolapsu je naděje nedostatkovým zbožím. Dnes znovu zoufale potřebujeme „kamínek naděje“.

A tou nejužasnější ze všech nadějí je víra, že Ježíš Kristus vstal z mrtvých. Apoštol Pavel říká, že Ježíš „byl sice ukřižován jako slabý, ale teď žije Boží mocí“ (2. Korintským 13:4). Pokud tuto zásadní dějinnou skutečnost přijmete za svou, stane se vám tato naděje zářivým světlem i ve chvílích, kdy se stmívá a všechna ostatní světla hasnou. Právě proto mohl Pavel k předchozí větě dodat: „I my jsme v něm slabí, ale pro vás s ním budeme žít Boží mocí.“

Proto bude tahle kniha především o Ježíšově vzkříšení. Nepokoušel jsem se napsat vyčerpávající monografii plnou historických pramenů a dokladů, jako to udělal N. T. Wright – toho ani nejsem schopen. V úvodní části se pokusím shrnout to nejdůležitější z jeho práce – nemyslím si totiž, že by ji dnes někdo dokázal zvládnout lépe. Jsem kazatel, ne akademik. Zaměřím se proto na vzkříšení jako na klíč, který nám umožní dvě věci: porozumět celému poselství Bible a postavit se všem výzvám života – utrpení, zvrátům v osobním životě, nespravedlnosti, etickým otazníkům i obavám, co přinese budoucnost.

Všem je nám teoreticky jasné, že můžeme kdykoli zemřít. Diagnóza rakoviny, srdeční choroby nebo hrozba pandemie nás ale náhle přenáší do stavu, kdy pocítíme blízkost smrti jako bezprostřední realitu. V této temné chvíli pro celý svět i pro mě osobně, v čase, kdy všichni toužebně vyhlížíme světlo na konci tunelu, se nám nabízí překvapivá naděje ve vzkříšení Ježíše Krista.

ÚVODEM

*Ve svém velikém milosrdenství nám daroval nový život,
když vzkřísil Ježíše Krista z mrtvých. Povolal nás k živé
naději..., aby tak vaše víra a naděje směřovala k Bohu.*

1. Petr 1:3, 21

Nový věk úzkosti

Už před vypuknutím pandemie covidu-19 prožíval západní svět stav, který by šlo označit jako krizi naděje.

Více než dvě stě let poháněla Západ osvícenská víra v dějinný pokrok – přesvědčení, že lidstvo neodvratně směřuje vstříc ke stále většímu blahobytu, bezpečí a svobodě. Stručně řečeno, věřili jsme, že každá další generace bude žít v lepším světě než ta předchozí. Evropské osvícenství předpokládalo, že když se lidský rozum, vynalézavost a věda vymaní ze zastaralých předsudků, nevyhnutelně nám přinesou lepší budoucnost.¹

Pak ale přišlo dvacáté století. V roce 1947 napsal W. H. Auden báseň, kterou nazval *Věk úzkosti*. Popisuje setkání čtyř lidí, kteří si povídají v newyorském baru a filosofují o životě. Báseň získala Pulitzerovu cenu, ale čtenáři ji příliš často nevyhledávají. Pozornost upoutal hlavně její název, který skvěle vystihl náladu doby. Během předchozích čtyřiceti let si svět prošel dvěma světovými válkami, pandemií španělské chřipky a světovou hospodářskou krizí. Vyhlídky byly podobně chmurné: svět vstupoval do dlouhých dekád studené války mezi Západem a Východem. Nad světem visela nukleární hrozba.

Když ale v roce 1989 studená válka skončila, osvícenské myšlenky o nevyhnutelnosti lidského pokroku jako by dostaly nový vítr do plachet. Leckdo dokonce mluvil o „konci dějin“ v tom smyslu, že osudový zápas mezi mocnými ideologiemi fašismu, komunismu a západní demokracie konečně dospěl k závěru. Strach z války, která hrozila přerůst v celosvětový konflikt, zmizel. Kapitalismus

poháněný globalizací nabral na otáčkách a řada zemí zažívala nebývalý ekonomický rozkvět. Věk úzkosti pominul a začátek jednadvacátého století se nesl v duchu nové vlny optimismu. Více než polovina Američanů byla přesvědčena, že jejich děti se budou mít lépe než oni sami.²

Empirické argumenty pro tento optimismus doložil jeden z předních harvardských myslitelů, Steven Pinker. Ve svých knihách *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* (Naše lepší já: Proč ubývá násilí) a *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress* (Osvícenství teď a tady: Obrana rozumu, vědy, humanismu a pokroku) shromáždil množství dat ukazujících, že ve světě ubývá násilí, válečných konfliktů a chudoby, zatímco průměrná délka života se prodlužuje a zdravotní péče je dostupnější a kvalitnější než kdy dřív.³

Zatímco Pinker se drží statistických údajů o životní úrovni a bezpečnosti, izraelský historik Yuval Noah Harari je ve svých úvahách odvážnější. V roce 2017 vyšel jeho bestseller *Homo Deus: Stručné dějiny zítřka*, ve kterém tvrdí, že lidé se dříve vztahovali k Bohu či k bohům jen proto, že nedokázali vládnout světu, ve kterém žili. Dnes už ale svět ovládat umíme.

Na úsvitu třetího tisíciletí se však lidstvo probouzí ze zlého snu a žasne. Stačilo jen několik desetiletí, a hladomor, pandemie i válka se staly minulostí. Jistě ne zcela, ale nezvladatelné přírodní katastrofy se v podstatě proměnily v manažerský problém. Už se nemodlíme, aby nás nějaké božstvo nebo světec zachránili. Víme, čemu je třeba zamezit, aby se pohromy neopakovaly, a většinou se nám to i daří.⁴

Název knihy *Homo Deus* sděluje i její hlavní poselství. Nejde už o to, že žádného boha nepotřebujeme. Lidstvo samo teď je bohem. To my jsme svou vlastní nadějí, svým vlastním bohem. Nejen, že smíme doufat v zářnou budoucnost – můžeme si jí být jistí. Vše, co k ní potřebujeme, už máme sami v sobě.

Ztráta naděje

Pinker a Harari jsou sice velmi populární myslitelé, ale ducha doby se jim nepodařilo vystihnout tak věrně jako Audenovi. Během první dekády jednadvacátého století totiž začalo lidí, kteří věří v lepší budoucnost svých potomků, zase ubývat.⁵ Podle řady studií a průzkumů veřejného mínění se nejistoty a obavy z budoucnosti dalších generací a celé společnosti jenom prohloubily.⁶

Možných příčin je více. Někteří autoři poukazují na rozdělení společnosti, které daleko přesahuje běžné zastávání odlišných politických postojů. Sociální bubliny se stále více izolují, propast mezi „my“ a „oni“ se zvětšuje, mezi vyhraněnými pozicemi chybí společný střed, sdílená představa o tom, co je dobré pro všechny. Dochází k obrovskému propadu společenské důvěry, který zjevně začíná narušovat všechny instituce držící společnost pohromadě.

Další hrozby pro naši budoucnost jsou paradoxním důsledkem našeho vědeckého a technologického pokroku. Například virová pandemie se bleskově rozšířila po celém světě kvůli letecké dopravě a globalizovanému hospodářství. Polarizaci názorů a nejistotu, komu věřit, zase můžeme do značné míry přičíst na vrub sociálním sítím. Důsledkem vědeckého pokroku jsou také klimatické změny nebo nekončící hrozba mezinárodního terorismu. Právě to, co nás mělo ochránit před nebezpečím, vytvořilo nové hrozby.

Andrew Sullivan poukazuje na další skupinu příčin naší rostoucí úzkosti a beznaděje. Označuje se za velkého Pinkerova obdivovatele a ve své recenzi jeho knihy *Enlightenment Now* hodnotí Pinkerovu argumentaci jako neprůstřednou. Dodává ale: „[Pinker] nedokáže vysvětlit, proč se ve vyspělých liberálních společnostech vyskytuje tolik nespokojenosti, deprese, drog, zoufalství, závislosti a osamělosti.“ A pokračuje: „S tím, jak pomalu a neochvějně míříme k pokroku, zároveň ztrácíme to, z čeho veškeré naše snahy pramení: smysl, soudržnost a jiné, hlubší štěstí než jen běžné naplnění všech našich denních potřeb.“⁷

Yuval Harari tvrdí, že lidé dříve hledali naději v Bohu, protože nedokázali porozumět přírodním zákonitostem a pracovat

s nimi. Náboženství ovšem vychází z něčeho mnohem hlubšího. Člověk od nepaměti usiluje nejen o ovládnutí světa „tam venku“, ale také o daleko náročnější disciplínu — ovládnutí světa „tam uvnitř“. Člověk je sám sobě největší hádankou. Lačníme po smyslu a významu. Hledáme něco, do čeho by stálo za to investovat, něco, co by se nerozplynulo jako pára nad hrncem. Jsme zaskočeni zlem, které jsou schopni páchat nejen druzí lidé, ale i my sami. Co *sami se sebou* vlastně zmůžeme? Jak naznačuje Sullivan, dokázat ovládnout vnější svět nestačí. A pandemie covidu-19 nám jasně ukázala, že i jen od tohoto cíle jsme na hony daleko.

Pinker a Harari mají za to, že ve jménu lidského pokroku je nezbytné nechat náboženství za sebou. Německý filosof a sociolog Jürgen Habermas ale během posledních dvaceti let dospěl k jinému stanovisku. Poukazuje na limity sekulárního racionalismu, který podle něj nedokáže přinášet morální hodnoty a motivaci k obětování vlastních sobeckých zájmů ve prospěch druhých. Ačkoli Habermas sám není křesťan, konstatuje, že náboženství formuje základ pro vnímání posvátnosti každého lidského života a vnáší do mezilidských vztahů motivaci k obětavé lásce. Samotná věda nic takového nedokáže.⁸ Největší překážka pro naději na lepší budoucnost tedy netkví ve světě kolem nás, ale v samotném lidském srdci. Věda nedokáže vymýtit lidské zlo – naopak mu může dodat ještě silnější zbraně. A když říkám „zlo“, nemyslím pouze děsivé extrémy, jako byl holokaust. Mám na mysli běžnou krutost našeho sebeproszování, rasových předsudků, arogance a pýchy, veškerou nepoctivost, korupci a nespočet každodenních sobeckých rozhodnutí, která táhnou celou společnost ke dnu.

Naděje vzkříšení

Křesťanství zažívalo v prvních stoletích takový rozmach mimo jiné proto, že nabízelo zdroj naděje uprostřed série morových ran devastujících obyvatelstvo Římské říše. Historik Kyle Harper, který se zabývá starověkými epidemiemi, vysvětluje, jak je možné, že křesťanství v tak ponurých dobách vzkvétalo:

Křesťané přinášeli pozitivní program. Vездеjší pomíjivý život zasazovali do kontextu mnohem většího příběhu. Za zásadní považovali právě lidskou orientaci k tomuto přesahujícímu, kosmickému, věčnému příběhu. Ano, žili v tomto světě, trpěli a milovali, ale svůj pozemský příběh nevnímali jako ten jediný, do něhož patří. A právě tenhle širší obraz se stal jejich tajným trumfem.⁹

Tenhle „tajný trumf“ křesťanství vysoce přebíjel veškerou tehdy běžnou duchovní útěchu. Jiná náboženství například nabízel mlhavý příslib lepší budoucnosti na onom světě pro ty, kdo se do něj morálně kvalifikují v tomto životě. Nikdo si tak nemohl být jistý, co ho čeká. Křesťanská naděje takové vzdychání po spáse převyšuje v každém ohledu. Novozákonní slovo *elpis*, které se nejčastěji překládá jako *naděje*, má ve skutečnosti silnější význam – označuje neochvějnou jistotu. Křesťané proto vnímají i ty nejtěžší životní okolnosti jako součást cesty, po které nás Bůh bezpečně vede až do cíle. A tím cílem není jakýsi „onen svět“, ale vzkříšení našich těl i duší pro nové, obnovené nebe a zemi.

Celá tato velkolepá naděje spočívá v jediné převratné události – ve smrti a vzkříšení Ježíše Krista. Tohle je vakcína, kterou křesťanství nabízí světu ohroženému ztrátou naděje.

Apoštol Petr psal křesťanům, kteří „museli nakrátko snášet různé zkoušky“ (1. Petr 1:6) a kteří podstupovali „tělesné utrpení“ (1. Petr 4:1). Petr jim připomíná: „Bůh nám ve svém velikém milosrdenství daroval nový život, když vzkřísil Ježíše Krista z mrtvých. Povolal nás k živé naději..., aby tak vaše víra a naděje směřovala k Bohu.“ (1. Petr 1:3, 21). Realita vzkříšení znamená, že svou naději zakládáme nikoli na vědeckém nebo společenském pokroku, ale na samotném Bohu (1. Petr 1:21). Nejde tak jen o intelektuální přesvědčení, ale o „živou naději“. Ta je nepostradatelnou součástí nového duchovního života, který křesťané přijímají, když se slovy Nového zákona „znovu narodí“ z Ducha svatého. Když uvěříme ve vzkříšení, vyklíčí tato naděje v samotném jádru naší duše. Nakonec nás prostoupí natolik, že můžeme čelit všemu, co život přinese.

Jak ale vypadá tato víra ve vzkříšení, která v nás dokáže zažehnout jasný a životadárný plamen živé naděje? A kde ji najdeme?

Poznat moc vzkříšení

Prvním krokem je uvěřit, že se vzkříšení Ježíše Krista skutečně odehrálo. Vzkříšení jako pouhý abstraktní symbol by nám bylo málo platné. Později si ukážeme, že věřit ve vzkříšení bylo pro Ježíšovy současníky stejně těžké jako pro nás dnes. I ve starověku bylo lidem jasné, že z mrtvých se prostě nevstává. Jenže důkazy o Ježíšově vzkříšení byly pádné – dost pádné na to, aby odpověděly na námitky pochybovačů tehdy i dnes.

Samotné přijetí faktu vzkříšení v nás ale živou naději nezažehne. Nestačí jen věřit ve vzkříšení, potřebujeme také rozumět jeho smyslu. Mnozí z nás si jen těžko vybaví, kdy jsme naposledy z kazatelny slyšeli nějaký důkladný výklad vzkříšení (snad kromě Velikonoční neděle). V protestantských církvích se vzkříšení nejčastěji představuje jako obecný koncept, jako symbolické vyjádření, že dobro nakonec přese všechno zvítězí nad zlem. Evangelikální kázání o vzkříšení pro změnu často spočívá v úmorném dokazování, že šlo o skutečnou historickou událost. Jedna věc je ale znát fakta o Kristově vzkříšení, a něco úplně jiného je „znát moc jeho vzkříšení“, jak píše apoštol Pavel (Filipským 3:10) — tedy znát je osobně a z vlastní zkušenosti. Církev nám kupodivu v tomto směru nebývá příliš nápomocná.

V mé církevní tradici, tedy presbyteriánské a reformované, klade teologie obvykle mnohem větší důraz na Ježíšovu smrt než na jeho vzkříšení. Například princetonský teolog Charles Hodge rozebírá Ježíšovo ukřižování na 127 stranách, zatímco u prázdného hrobu mu vystačí čtyři. Podobné je to i u dalších teologů.¹⁰ Sam Allberry píše o tom, že mnozí křesťané sice ve vzkříšení věří a každoročně si je o Velikonoční neděli připomínají, pak je ale „na zbytek roku strčí zpátky do šuplíku“, protože „vůbec netuší, co si s ním počít“.¹¹ Biblické verše jako Římanům 4:25 — „byl vzkříšen pro naše ospravedlnění“ — nám ukazují, že naše spása nespočívá jen v Ježíšově

smrti, ale právě i v jeho vzkříšení. Přesto se při zvěstování evangelia obvykle mluví jen o Ježíšově ukřižování. Vzkříšení se pak zmíní jako jakýsi přílepek, anebo na něj vůbec nepřijde řeč.

Nebeský vpád

Vzkříšení není vrcholným číslem jakési kouzelnické show, ale nebeským vpádem do našeho světa. Tato událost spásy – tento posun od kříže ke vzkříšení – proměňuje v moci Ducha životy křesťanů skrz naskrz.

Kříž a vzkříšení je — společně a neoddělitelně — zdrojem nového stvoření, nezadržitelné obrodné síly, kterou Bůh obnovuje a uzdravuje celý náš svět. Jakmile Ježíš na kříži splatil dluh za náš hřích, opona jeruzalémského chrámu se roztrhla odshora dolů (Matouš 27:51). Symbolizovala oddělení hříšného lidstva od přítomnosti svatého Boha. Právě tato Boží přítomnost stvořila kdysi ráj. Díky Kristově smrti k nám tato přítomnost znovu *může přijít* – a díky Kristovu vzkříšení k nám *přichází*. Vzkříšený Kristus nám sesílá Ducha svatého a Kristus i Duch jsou „prvním ovocem“ (Římanům 8:23, 1. Korintským 15:20–23), „pečetí“ a „zárukou“ (Efeským 1:13–14; 2. Korintským 1:21–22, 5:5), první ochutnávkou konečného vítězství nad smrtí a obnovy tohoto stvořeného světa. Tento obnovující vpád budoucnosti do současnosti je zatím jen částečný, přesto ale skutečně a nezpochybnitelně nastal.

Ta „nepřekonatelně veliká moc“, kterou Bůh vzkřísil Ježíše z mrtvých, už působí v nás (Římanům 8:11; Efeským 1:19–20). A je tedy na nás, abychom žili ve „světle“ tohoto nadcházejícího „nového stvoření“ (Římanům 13:11–13; Galatským 6:15; srov. 1. Korintským 6:1–2). Už tím, jak žijeme dnes, se tedy máme podílet na budoucím vzkříšení. Pokud Ježíš opravdu vstal z mrtvých, mění se tím úplně všechno: naše vztahy k druhým, náš postoj k bohatství a moci, to, jak pracujeme, jak vnímáme a prožíváme sexualitu nebo jaký máme postoj k rasovým otázkám a sociální spravedlnosti.

Kříž a vzkříšení je také – společně a neoddělitelně – zásadním vzorem, jak mají křesťané „žít ve světle nového stvoření“.

Kříž a vzkříšení zkrátka obrací svět vzhůru nohama; teologové tento evangelijní princip označují jako „Velký zvrát“. Kristus nás zachraňuje svou slabostí – tím, že se vzdá moci a přijímá zdánlivou porážku. Nakonec ale vítězí – ne navzdory své slabosti, ale právě skrze ni a díky ní. Tento Velký zvrát „dává do pohybu nový životní rytmus, novou etiku a nový pohled na svět“, zasahující všechny oblasti života.¹² Když si osvojíme tuto dynamiku smrti a vzkříšení, podílíme se na obnově života na zemi – sice jen částečně, přesto však zásadně. Účast na novém stvoření, na onom „už, a ještě ne“, nás chrání před naivitou i cynismem, před snílkovstvím i poraženectvím.

Struktura knihy

Právě to je hlavní myšlenkou této knihy – že vzkříšení jakožto Velký zvrát je vzorem života ve světle budoucího nového stvoření a současně i silou, která nám umožňuje tento vzor uskutečňovat už teď.

Abychom celé myšlenky lépe porozuměli, uvedu knihu kapitolou o vzkříšení z pohledu historie. Vzkříšení je samozřejmě něčím mnohem víc než jen historickým faktem. Není však ničím méně. Modernímu člověku je zatěžko věřit v historické, tělesné vzkříšení. Bez zázraku vzkříšení se ale naše víra v budoucí vítězství nad zlem a smrti neobejde. V dalších čtyřech kapitolách představím vzkříšení jako Velký zvrát, který je klíčem k pochopení celého biblického příběhu a také hlavním principem každodenního křesťanského života. V šesté kapitole pak ukážu, jak se taková osobní víra ve vzkříšení rodí. Podíváme se na příběhy pěti známých biblických postav: Marie, Jana, Tomáše, Petra a Pavla. V posledních pěti kapitolách pak na pěti konkrétních životních oblastech předvedu, jakými různými způsoby nám víra ve vzkříšení pomáhá žít autentický duchovní život.

Následování proslulého, ale mrtvého guru se vůbec nedá srovnávat s následováním vzkříšeného Krista, který je nám vždy *nablízku*. A to je to hlavní, co nám vzkříšení do každodenního života přináší.

Ve Zjevení 3:20 Ježíš říká: „Hle, stojím u dveří a tluču. Kdokoli uslyší můj hlas a otevře mi dveře, vejdu k němu a budu s ním večeřet a on se mnou.“ Obvykle tento verš považujeme za pozvánku pro ty, kdo zatím nevěří, aby „otevřeli svá srdce Ježíši“. Pokud se ale podíváme na širší kontext, vidíme, že se tu vzkříšený Ježíš obrací ke křesťanům. Společné stolování vždycky znamenalo a dosud znamená osobní sdílení. Ježíš tu věřícím nabízí mnohem hlubší a intimnější vztah, než se běžně má za to. Zve nás, abychom poznali jeho samotného a jeho lásku dosud netušeným způsobem.

A jak je něco takového možné? Díky vzkříšení! Ježíš není mrtvý filosof, se kterým bychom se mohli seznámit jen skrze jeho spisy. Ježíš žije a zve nás k sobě. Stojí u dveří a říká: „Jsem tu!“ Otevřeme mu, zamilujme si ho a naslouchejme mu, abychom „procitali ze zoufalství a odkládali temné představy“.¹³

**NADĚJE
NAVZDORY**

Pevná naděje

1

Bratři, chci vám připomenout evangelium, jež jsem vám kázal... Předal jsem vám to hlavní, co jsem sám přijal: Kristus zemřel za naše hříchy podle Písem, byl pohřben a třetí den byl vzkříšen podle Písem. Ukázal se Petrovi, potom Dvanácti, poté se ukázal více než pěti stům bratrů najednou (někteří už zesnuli, ale většina z nich ještě žije), poté se ukázal Jakobovi, potom všem apoštolům a naposledy ze všech se ukázal i mně, nedochůdčeti. Jsem totiž ze všech apoštolů ten nejposlednější; nezasloužím si ani být apoštolem nazýván – vždyť jsem kdysi pronásledoval Boží církev! Boží milostí jsem ale to, co jsem, a jeho milost ke mně nevyšla naprázdno. Pracoval jsem více než oni všichni, avšak ne já, ale Boží milost, která je se mnou.

1. Korintským 15:1-10

Jádrem křesťanství je víra v evangelium. Právě v něm spočívá „Boží moc ke spasení každého, kdo věří,“ jak píše apoštol Pavel v listu Římanům 1:16. Evangelium má nekonečnou hloubku, kterou lze detailně zkoumat, jak to vidíme třeba v listech Galatským nebo Římanům. Síla výše citovaného úryvku z 1. listu Korintským ale spočívá ve stručnosti, se kterou zde Pavel evangelium předkládá. O to jasněji zde vyvstávají základní aspekty a důrazy evangelijní zvěsti. Křesťanství se tu představuje jako historická, racionální a milosrdná víra.

Historická víra

Evangelium začíná zprávou o konkrétních historických událostech. Jistě, v křesťanství jde především o osobní zkušenost proměněného života. Tuto proměnu ovšem lze zažít, jen pokud přijmete jádro evangelijního vyprávění jako něco, co se skutečně v dějinách odehrálo.

Na vysoké škole jsem chodíval na přednášky o světových náboženstvích. Už tehdy jsem si všiml, že žádné jiné náboženství není

uvedeno upozorněním: „Tento příběh je založen na skutečných událostech. Než budete pokračovat, musíte věřit, že se opravdu staly.“ Samozřejmě že každé náboženství vypráví svůj zakladatelský příběh a připomíná hrdiny, kteří v něm figurují. Ale takové příběhy slouží zejména jako příklady k následování. Jejich hlavní poselství zní: „Když budeš žít také takhle, najdeš cestu pravdy a moudrosti, která tě dovede k jednotě s nekonečnem.“

Křesťanská zvěst zní úplně jinak. Nespočívá v tom, co musíme udělat, ale v tom, co už udělal někdo jiný. Ano, křesťanství zásadně proměňuje lidské životy. Evangelium nám ovšem neposkytuje návod: „Takhle máš žít,“ ale zprávu: „Tohle pro tebe Ježíš udělal.“ Zemřel za naše hříchy, byl pohřben, třetího dne vstal z mrtvých a ukázal se mnoha očitým svědkům.

Ahistorická víra?

Zdůrazňuji historicitu ukřížování a vzkříšení mimo jiné proto, že v posledních dvou staletích probíhá pokus o vytvoření jakési rozvolněné podoby křesťanství, které by se více podobalo všem ostatním náboženstvím.

Na počátku 19. století vznikl myšlenkový proud, který chtěl křesťanství zbavit všech nadpřirozených prvků a přizpůsobit tak náboženství požadavkům moderního myšlení. Friedrich Schleiermacher učil, že v křesťanství nejde ani tak o víru v historické události, jako o vnitřní prožitek závislosti na Bohu. Albrecht Ritschl tvrdil, že dnes už se nedá věřit v zázraky. Zprávy o Ježíšově narození, smrti a zmrtevýchvstání proto musíme číst jako legendy, podobenství a příklady k následování. Základní myšlenka této školy zněla asi takto: „V evangeliu je spousta pověřčivých a nadpřirozených prvků, kterým dnes už nikdo nemůže doopravdy věřit. Chceme-li tedy oslovit moderní svět, musíme k evangeliu přistoupit jako ke smyšlenému příběhu, v jehož jádru jsou ovšem cenné životní principy, které tvoří základ křesťanské víry.“

Jak si tento modernizační program poradil s velikonočním příběhem, tedy se zvěstí o Kristově tělesném zmrtevýchvstání? Zrodilo

se nové pojetí Velikonoc: „Dnes už nedokážeme věřit v doslovné, fyzické a historické vzkříšení. Nevadí, máme tu přece pořád *myšlenku* Velikonoc! Copak nás sama příroda neučí, že po zimě přichází jaro? Že po katastrofách, dokonce i po smrti přichází nový život? I my se tedy můžeme z našich životních útrap leccčemu naučit a najít sílu k novým začátkům. A o tom jsou Velikonoce.“

Tato modernistická teologie prohlašovala, že vlastně nezáleží na tom, zda se dotyčné události v Ježíšově životě skutečně staly. Podstatné je přece to, aby křesťané byli dobří a morální lidé, kteří pomáhají dělat svět lepším. Šlo o pokus o vytvoření ahistorické víry, která nezačíná u Boha a u toho, co pro nás v dějinách udělal, ale u nás samotných a u toho, co děláme a jak žijeme my. Tato teologická škola se někdy dokonce snaží tvářit jako to pravé, původní křesťanství. Tvrdí, že Ježíš byl pouhý lidský hlasatel spravedlnosti a lásky, a teprve desítky let po jeho smrti se v legendách o něm objevily nadpřirozené prvky. Teprve tehdy prý Ježíš začal být označován za Božího Syna, který vstal z mrtvých. V křesťanství prý původně nešlo o víru v zázračné dějinné události, ale prostě o etiku lásky.

Toto pojetí ovšem není žádnou „aktualizovanou“ verzí křesťanství. Jde v podstatě o úplně jiné náboženství. Jedinečnou podstatu křesťanství – tedy víru, že nejsme spaseni svými činy, ale Božím činem – hodil tento výklad přes palubu. Neúnosná tíha snahy o spásu se vrací zpět na bedra věřících. Právě této tíhy nás přitom historicky ukotvený příběh evangelia zbavoval.

H. Richard Niebuhr, jeden z nejvýznamnějších teologů 20. století, popsal výrazný odklon tzv. liberální teologie od původního křesťanství známým bonmotem: „Bůh bez hněvu přivádí lidi bez hříchu do království bez soudu skrze Krista bez kříže.“¹ A samozřejmě můžeme dodat „a bez vzkříšení“. Modernistická podoba křesťanství – pouhá výzva k etice lásky a naděje – by ovšem nedokázala obrátit jediný lidský život vzhůru nohama. Natož celou Římskou říši.

Původní křesťanská zvěst hlásala něco převratného: Boží moc zasáhla do dějin tohoto světa. Ježíš zemřel místo nás za naše hříchy, abychom skrze víru mohli poznat jeho lásku a získat příslib věčného života. To vše z pouhé milosti, jako dar. Potvrzením tohoto

příslibu je Ježíšovo vzkříšení, v němž do dějin pronikla moc budoucího věku, ve kterém Bůh vzkřísí i nás a setře každou slzu z našich tváří (Židům 6:5; 2. Petr 3:13; Římanům 8:18–25; Zjevení 21:3–4). Ježíšova smrt a vzkříšení jako dějinná událost mění všechno. Naprosto *všechno*.

Apoštol Pavel v 1. listu Korintským 15:14 říká: „A jestliže nebyl vzkříšen Kristus, pak je naše kázání k ničemu.“ Řecké slovo *kenos*, přeložené zde jako *k ničemu*, nese významy „prázdný, bezobsažný, marný“. Jinými slovy Pavel říká, že pouhé etické výzvy, abychom „bojovali s nespravedlností“, nebo abychom „si uchovali naději i v těžkých časech“, jsou sice oprávněné, ale zároveň zcela *marné*, pokud Ježíš skutečně historicky nevstal z mrtvých. Pokud skutečně vstal, dostáváme nejen důvod ke konání dobra, ale i skutečnou vnitřní sílu k tomuto konání. Pokud Ježíš nevstal z mrtvých, na ničem vlastně nezáleží. Antičtí filosofové i moderní věda se shodují, že náš svět jednou nenávratně zanikne – takže nakonec bude úplně jedno, jak jsme kdo žili a oč jsme usilovali.

Liberální církve dnes čelí velkému odlivu věřících. Přesto ale média tuto verzi křesťanství upřednostňují a často ji považují za jeho jedinou životaschopnou podobu.² Jenže víra zbavená historicity i zázračnosti prostě člověku nemůže stačit. Nemá schopnost měnit lidské životy – ani dřív, ani dnes. Jak to vyjádřil John Updike ve své básni „Sedm velikonočních slok“:

*Nepleťte se: vstal-li vůbec
bylo to v těle;
nezvrátil-li se rozklad buněk, molekuly se znovu
nespojily, aminokyseliny se nevzbudily
pak církev nemá na čem stát.*

*Nebylo to s ním jako s kvítím
co každé jaro znovu vyraší;
nebyl to jeho Duch v ústech a zmámených očích
jedenácti apoštolů;
bylo to v těle: jeho, mém i tvém.*

*Stejně mozolnaté dlaně i chodidla
stejně srdce, chlopně, komory
co – probodeno – zemřelo, zvadlo, utichlo a pak
z Moci, která trvá navěky
znovu našlo sílu bít.*

*Že prý metafora – neurážejme Boha
vytáčkami o analogiích a transcendenci
když se z události dělá podobenství, obraz malovaný
naivitou dávno překonaných dob:
raději vkročme do dveří.*

*Kámen byl odvalen, ne kašírka
ne kámen z pohádky –
obří balvan hmoty, co jednou, až čas dotiká k té
neodvratné chvíli, zakryje denní světlo
každému z nás.*

*Má-li u hrobu stát anděl,
ať už je tedy pořádný,
s kvantovou tíží podle Maxe Plancka, s bujnou kšticí,
ať stojí neprůsvitný v ranních paprscích, na sobě opravdový plášť
co utkal hmatatelný stav.*

*Nezkoušejme tu hrůzu zmenšit
pro naše pohodlí a náš vkus
ať nás v ten nemyslitelný okamžik probuzení
nezahanbí zázrak
ať nás nezdrťí: vše je jinak.³*

Racionální víra

Je-li křesťanství historickou vírou, je také vírou rozumnou. Zmíněná 15. kapitola 1. listu Korintským je plná argumentů, proč víra ve vzkříšení dává smysl. Mnoho starších i novějších teorií se už

pokoušelo zprávu o vzkříšení vyvrátit, ale tato kapitola na všechny jejich námitky přináší uspokojivou odpověď.

Snad nejnámější z těchto teorií tvrdí, že legendy o Ježíšově zmrtvýchvstání se objevily až desítky let poté, co už se skutečné události vytratily z živé paměti. Samotný 1. list Korintským je ale důležitým dokladem proti tomuto tvrzení. Většina novozákonních badatelů se shoduje, že Pavel ve verších 3 až 7 neuvádí svá vlastní slova, ale cituje již dříve existující raně křesťanské vyznání víry. Pavel to ostatně sám uvádí ve třetím verši, když říká, že tato slova „přijal“ a „předal“ dál. Badatelé také poukazují na to, že některé formulace v těchto verších („podle Písem“, „třetí den“, „Dvanácti“) nikde jinde v Pavlových spisech nenacházíme. Zjevně tedy jde o starší formulaci evangelijní zvěsti, která se už v Pavlově době stihla rozšířit mezi křesťany v celém Středomoří. 1. list Korintským byl sepsán asi 15 až 20 let po Ježíšově smrti. Podle vynikajícího britského novozákonníka Jamese Dunna proto „můžeme mít naprostou jistotu“, že formulace citovaná v 1. Korintským 15:3–7 „vznikla zcela bezprostředně po Ježíšově smrti“.⁴

Vyvrací se tak teorie, že Ježíšovo vzkříšení bylo pouhou legendou vytvořenou až poté, co všichni očití svědkové Ježíšovy smrti zemřeli. Tento text naopak dokládá, že tisíce Židů už těsně po velikonočních událostech vyznávaly Ježíše jako svého Spasitele a vzkříšeného Pána (srov. Skutky 2:41). Židé na rozdíl od Římanů „nevěřili, že by se člověk mohl stát bohem... Takové tvrzení by pro ně bylo nejen šokující..., ale i odpudivé... Neznělo by jen jako rouhání, ale jako naprosté šílenství“.⁵ Prakticky ihned po Ježíšově smrti ale vzniká a prudce roste židovské hnutí uctívající tohoto člověka jako Božího Syna. Aby k tomu došlo, muselo se stát něco bezprecedentního. Co jiného to mohlo být než Ježíšovo vzkříšení?

Apoštol Pavel také zmiňuje, že Ježíš vstal z mrtvých „třetího dne“. To zpochybňuje další moderní teorii. Podle ní Ježíšovi první následovníci neviděli vzkříšeného Krista na vlastní oči, ale jen intenzivně prožívali jeho přítomnost ve svém nitru. Raně křesťanská formulace o „třetím dni“ ovšem v rozporu s touto teorií umis-

tuje Ježíšovo vzkříšení na časovou osu jako konkrétní historickou událost.

Pavel pak dále uvádí, že vzkříšený Ježíš „se ukázal Petrovi, potom Dvanácti, poté se ukázal více než pěti stům bratrů najednou (někteří už zesnuli, ale většina z nich ještě žije), poté se ukázal Jakubovi, potom všem apoštolům a naposledy ze všech se ukázal i mně, nedochůdčeti“ (1. Korintským 15:5-7). Tento výčet všech, kdo viděli vzkříšeného Ježíše na vlastní oči, nabourává další moderní hypotézu. Ta zprávu o vzkříšení vysvětluje jako hoax neboli cílenou mystifikaci. Slabina této teorie spočívá v tom, že o svém setkání se vzkříšeným Kristem nesvědčil jen Petr, Jakub a Pavel. Ježíš se, jak čteme, ukázal i dalším stovkám očitých svědků.

Současný čtenář by mohl namítnout, že tehdejší lidé byli obecně příliš důvěřiví a pověřiví. Kdybyste tedy chtěli šířit zvěst, že zakladatel vašeho náboženství vstal z mrtvých, stačilo by prohlásit: „Vstal z mrtvých! Věřte tomu prostě proto, že vám to říkám.“ Jenže Pavel ve svém textu argumentuje, jako by předpokládal, že jeho posluchači nebudou ochotni přijmout jeho tvrzení bez důkazů – stejně jako lidé v dnešní době. Proto v této pasáži připadá více než 75 % rozsahu na výčet očitých svědků Kristova vzkříšení. Poté, co je Pavel vyjmenuje, podotýká, že „většina z nich je stále naživu“. Tím dává posluchačům najevo, že za dotýcnými mohou jít a poslechnout si jejich svědectví na vlastní uši. Jinak řečeno, Pavel *není* „fideistou“, který by říkal: „Nemám pro vás žádné důvody a argumenty. Prostě jen skočte do neznáma a věřte tomu, co vám tvrdím.“

Můžeme se podívat, proč by se Pavlovo publikum mělo zdráhat uvěřit ve vzkříšení. Říkáme si, že tehdejší lidé přece nebyli tak skeptičtí k zázrakům, jako jsme my dnes. Profesor N. T. Wright ovšem ve své knize *The Resurrection of the Son of God* (Vzkříšení Božího Syna) podrobně dokládá, že představa tělesného vzkříšení člověka byla pro řecko-římskou kulturu i pro dobový judaismus nepřijatelná. Židé tehdy ve vzkříšení buď nevěřili vůbec, anebo věřili jen ve všeobecné vzkříšení spravedlivých na konci tohoto věku, až Bůh obnoví svět. Rozhodně si nedokázali představit vzkříšení jednoho člověka uprostřed dějin, dokud stále trvá zlo,

utrpení a smrt.⁶ Což vyvrací další moderní teorii, podle níž byli Ježíšovi následovníci po jeho smrti tak moc zdrcení zármutkem, až sami sebe přesvědčili, že je jejich mistr opět naživu. Wright ale jednoznačně dokládá nesmyslnost takového tvrzení. Individuální vzkříšení bylo pro Židy naprosto nepředstavitelné. Teprve prázdný hrob a bezpočet očitých svědků nakonec překonaly jejich hlubokou nedůvěru ke zprávě o Ježíšově vzkříšení.

Každý historik zabývající se prvním stoletím potvrdí... že to, co se podle svědectví prvních křesťanů stalo o Velikonocích a po nich, bylo něco úplně jiného, než v co doufali, co očekávali, co si přáli a za co se modlili... Stalo se něco zcela nečekaného, o čem se jim nikdy ani nesnilo. Něco, co je přimělo od základu překopat své životy.⁷

Pavlovy argumenty pro vzkříšení

Ve 26. kapitole knihy Skutků hovoří apoštol Pavel před králem Agrippou a římským guvernérem Festem o Kristově smrti a vzkříšení. Během jejich následné diskuse Festus vykřikne: „Pavle, ty šílíš! Tvá velká učenost tě přivádí k šílenství!“ (Skutky 26:24). Pavel reaguje uctivě, ale s překvapivým sebevědomím:

Nešílím, vznešený Feste, má slova jsou pravdivá a rozumná. Král, před nímž tak otevřeně mluvím, těm věcem dobře rozumí. Jsem si jist, že mu nic z toho neuniklo, neboť se to nedělo někde v ústraní. (Skutky 26:25–26)

Pavel tvrdí, že jeho víra ve vzkříšení je „rozumná“ – tedy v souladu s kritickým racionálním uvažováním. Nepředkládá svým posluchačům jen pouhá tvrzení, nabízí jim argumenty. Odvolává se na Agrippovu obeznámenost s fakty – král bezpochyby věděl o Ježíšově smrti, o prázdném hrobu i o svědectví očitých svědků. Velikonoční události neproběhly „někde v ústraní“ – věděl o nich každý. Pro Pavlova slova byl tedy dostatek empirických dokladů.

V 15. kapitole 1. listu Korintským Pavel postupuje stejně, jako když mluvil před Agrippou a Festem. V obou případech uvádí dva hlavní argumenty pro vzkříšení.

Zprv je tu prázdný hrob. Ve starokřesťanském vyznání, které Pavel cituje, se říká nejen, že Ježíš zemřel, ale také, že „byl pohřben“. Tato zmínka tu není zbytečně. Zdůrazňuje, že nešlo jen o jakousi „duchovní“ událost. Ježíšovo tělo bylo uloženo do hrobu, ten je teď ale prázdný.⁸ Fakt prázdného hrobu akceptuje většina badatelů včetně těch, kteří neuznávají pravdivost vzkříšení. Důstojné nakládání s ostatky zesnulých mělo pro Židy zásadní důležitost a nikdy by nedopustili, aby mrtvé tělo zůstalo nepohřbené.⁹ Text 1. Korintským (s citovaným vyznáním víry) dokládá víru prvních křesťanů v Ježíšovo zmrtvýchvstání. A nelze než souhlasit, že „víra ve vzkříšeného Ježíše by se příliš neujala, kdyby odpůrcům stačilo jen ukázat na hrob s jeho tělem“.¹⁰

Zadruhé Pavel poukazuje na to, že vzkříšeného Ježíše viděla za různých okolností spousta lidí a ti všichni to byli ochotni dosvědčit. Ne, že ho někdo jednou někde zahlédl nebo že několik jedinců zažilo jeho zjevení kdesi v pustině, což si mohli snadno vymyslet. Cambridgeský profesor Peter Williams uvádí celý výčet novozákonných svědectví o setkání s Ježíšem po jeho ukřížování:

Vzkříšený Ježíš se ukázal svědkům v Judeji (Mt 28:9; L 24:31, 36) i v Galileji (Mt 28:16–20; J 21:1–23), ve městě (L 24:36) i na venkově (L 24:15), uvnitř (L 24:36) i venku (Mt 28:9, 16; L 24:15; J 21:1–23), ráno (J 21:1–23) i večer (L 24:29, 36; J 20:19), ohlášeně (Mt 28:16) i nečekaně (Mt 28:9; L 24:15, 34, 36; J 21:1–23), zblízka (Mt 28:9, 19; L 24:15, 36; J 21:9–23) i z dálky (J 21:4–8), na kopci (Mt 28:16) i u jezera (J 21:4), mužům (J 21:2; 1K 15:5, 7) i ženám (Mt 28:9), jednotlivcům (L 24:34; 1K 15:5, 7–8) i skupinám až pěti set lidí (1K 15:6), vestoje (J 21:4), vsedě (J 21:15 zřejmě z kontextu), za chůze (L 24:15; J 21:20–22) i u jídla (L 24:43; J 21:12) – a *vždycky* přitom mluvil (Mt 28:9–10, 18–20; L 24:17–30, 36–49; J 20:15–17, 19–29; 21:6–22). Často šlo o blízká

NADĚJE NAVZDORY

Timothy Keller

Z anglického originálu

Hope in Times of Fear:

The Resurrection and the Meaning of Easter

vydaného v roce 2021 nakladatelstvím

Penguin Random House

přeložili Hana Pospíšilová a Jordan Tomeš

Odpovědný redaktor Alexandr Flek

Jazyková spolupráce Barča Bačíková a Julie Tomešová

Překlad písňových textů Karel Řežábek

Grafická úprava Jolana Petrlíková

Obálka Kamila Kučerová

Sazba Luboš Kendra

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Vydal BIBLION, 2021

Rooseveltova 49, 160 00 Praha 6

www.biblion.cz

ISBN 978-80-87282-67-0